

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК [159.92:351.74](477)

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.1>**В. С. Медведєв**доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті автор підкреслює наявність таких видів спеціалізованої, практичної, юридичної діяльності Національної поліції України, що спрямована на захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань: (оперативно-розшукова, профілактична, слідча, екстремальна, охоронна, адміністративно-наглядова, організаційно-диспетчерська). Розкрито зміст організаційно-психологічної структури слідчої діяльності що об'єднує три основні групи слідчих (розшукових) дій: пошуково-інформаційні, комунікативні та інформаційно-комунікативні. Така діяльність передбачає достатньо високий рівень сформованості психологічних якостей та характеристик виконавця та належну професійну компетентність.

Підкреслено основні юридико-психологічних особливостей слідчої діяльності, до яких віднесено: 1) детальна, високоформалізована регламентація змісту, послідовності слідчих дій; 2) наявність значних владних повноважень; 3) значний дефіцит часу; 4) різноманітність процесуальних дій; 5) збереження слідчої таємниці в сукупності з дозованим розголошенням деякої інформації, яка сприяє розслідуванню злочину; 6) дефіцит позитивних та надлишок негативних вражень та емоцій, які пов'язані з проведенням окремих слідчих дій; 7) висока ймовірність конфліктних ситуацій; 8) психологічно достовірне виконання професійно-рольової поведінки в особистісному та цільовому аспектах.

Визначаються психологічні якості та характеристики, необхідні слідчому для ефективного виконання професійної діяльності; підкреслюються протипоказання до слідчої діяльності. Наголошується, що слідчій діяльності притаманне поєднання як загальних, так і особливих юридико-психологічних характеристик.

Ключові слова: діяльність слідчого, організаційно-психологічна структура слідчої діяльності, юридико-психологічні особливості слідчої діяльності, психологічні якості та характеристики.

Постановка проблеми. Національна поліція України за кількістю, обсягом, складністю професійних завдань посідає одне з головних місць серед правоохоронних органів України. Національна поліція здійснює спеціалізовану, практичну, юридичну діяльність, яка спрямована на захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, правове обслуговування та підтримку громадян. Така діяльність включає в себе сукупність функцій, які є відносно самостійними, але взаємопов'язаними.

У рамках цієї діяльності можна розрізнити окремі її види, спираючись на різноманітні ознаки. З юридико-психологічної точки зору найбільш вдалою є класифікація, яка спирається на такі ознаки як психологічний зміст та умови діяльності. За даними ознаками розрізняються такі види діяльності:

– оперативно-розшукова: спеціалізовано здійснюється оперативними підрозділами кримінальної поліції;

– профілактична: спеціалізовано здійснюється патрульною поліцією та службою дільничних офіцерів поліції;

– слідча: спеціалізовано здійснюється органами досудового розслідування, а також експертно-криміналістичною службою (ЕКС), оперативно-слідчими групами міськрайлінорганів поліції;

– екстремальна: здійснюється підрозділами спеціальної поліції та поліції особливого призначення;

– охоронна: спеціалізовано здійснюється підрозділами поліції охорони;

– адміністративно-наглядова: спеціалізовано здійснюється підрозділами патрульної поліції та службою дільничних офіцерів поліції;

– організаційно-диспетчерська: спеціалізовано здійснюється черговими частинами міськрайлінорганів поліції.

Саме діяльність слідчого потребує наявності певних задатків, мотивації, покликання та цілої низки професійних знань та вмінь для якісного розслідування злочинів. Така діяльність передбачає достатньо високий рівень сформованості психологічних якостей та характеристик виконавця та належну професійну компетентність.

Мета статті – розкрити юридико-психологічний зміст та особливості діяльності слідчого

Національної поліції України та проаналізувати організаційно-психологічну структуру слідчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сучасних вітчизняних досліджень в галузі вивчення особливостей слідчої діяльності в межах юридичної психології (Д.О. Александров [1], В.Г. Андросюк [1; 2], О.М. Бандурка [10], Л.І. Казміренко [1], О.М. Корнєв [2], О.І. Кудерміна [2; 5], С.Д. Максименко [6], В.С. Медведєв [6], Л.Д. Удалова [7], О.М. Цільмак [8], О.К. Черновський [9] та інші) свідчить про високу актуальність та необхідність розв'язання проблем, які пов'язані з розумінням змісту та сутності професійної діяльності слідчого; визначенням її: спрямованості, принципів, умов здійснення, соціальних характеристик, узагальнених вимог професії до знань і умінь, перспектив кар'єрного зростання в поліції та професійного навчання, типових помилок та їх можливі наслідки. Фахівці розкривають сутність юридичної діяльності через виокремлення таких її структурних компонентів: пізнавальна; конструктивна; комунікативна; засвідчувальна; організаційна; профілактична.

Стосовно слідчої діяльності О. М. Цільмак [8] розкриває її психологічну структуру через виокремлення гносеологічної, комунікативної, профілактичної, пошукової, організаційної, засвідчувальної та психологічної складових. В. Г. Андросюк [2] – пізнавальну, конструктивну, засвідчувальну та комунікативну.

Але більшість авторів визначає в структурі діяльності з розслідування злочинів пошуково-пізнавальну, комунікативну, реконструктивну, посвідчувальну, організаційну та соціальну різновиди діяльності.

Виклад основного матеріалу. Діяльність слідчого Національної поліції полягає у розслідуванні злочинів та інших кримінальних правопорушень, тобто встановленні ознак злочину чи правопорушення, їх кваліфікації, встановленні підозрюваного (підозрюваних) та інших осіб, які мають відношення до злочину (потерпілий, свідки). Слідча діяльність має яскраво виражену пізнавально-інтелектуальну та організаторсько-управлінську спрямованість.

В організаційно-психологічному аспекті слідча діяльність має складну структуру і зовні виглядає як сукупність різноманітних слідчих (розшукових) дій. Організаційно-психологічна структура слідчої діяльності включає три основні групи слідчих дій. Це:

1) пошуково-інформаційні слідчі дії, а саме: а) огляд (ст. 237-239 КПК України); б) пред'явлення для впізнання (особи, речей, трупа) – ст. 228-230 КПК України; в) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);

2) комунікативні слідчі дії, а саме: а) допит, об'єктом якого є: підозрюваний, потерпілий, свідок

та експерт; б) очна ставка: поперединний допит двох раніше допитуваних осіб, в показаннях яких містяться протиріччя (ст. 224 КПК України);

3) інформаційно-комунікативні слідчі дії, а саме: а) обшук (ст. 234 КПК України); б) затримання особи (глава 18 КПК України).

Психологічною особливістю першої групи слідчих (розшукових) дій є те, що в їх основі лежить пошукова, моделююча (конструктивна) активність.

Пошукова активність полягає у відборі з оточуючого середовища важливої інформації для розслідування злочинів.

Конструктивна активність полягає у впорядкуванні значущої інформації, її перевірки та відтворенні (максимально точно) події злочину.

Психологічну основу другої групи слідчих (розшукових) дій складає взаємодія з учасниками процесуальних дій, яка реалізується у вигляді безпосереднього спілкування.

Психологічною особливістю третьої групи слідчих (розшукових) дій є поєднання в них пошукової активності та безпосереднього спілкування.

Слідчій діяльності притаманні такі основні юридико-психологічні особливості:

1) детальна, високоформалізована регламентація змісту, послідовності слідчих дій як складових слідчої діяльності, засобів їх проведення, форм фіксації результатів. Водночас окремі аспекти слідчої діяльності передбачають вибір із кількох варіантів дій та прийняття рішення щодо певних дій на власний розсуд (так званий феномен дискреції). Найбільш регламентованими та одночасно організаційно складними є такі дії як допит та слідчий експеримент;

2) наявність значних владних повноважень, тобто права та обов'язку від імені держави пред'являти певні вимоги до громадян, посадових осіб та добиватися їх виконання, застосовуючи водночас передбачені законом засоби. Це, з одного боку, накладає підвищену відповідальність на слідчого, а з іншого – створює передумови для професійної деформації;

3) значний дефіцит часу. Дана особливість пов'язана з часовими рамками проведення досудового розслідування, значною кількістю кримінальних проваджень, які одночасно знаходяться у провадженні слідчого, при відсутності офіційно встановлених норм «завантаження», а також в залежності від поведінки учасників слідчих дій (підозрюваного, свідків, експертів);

4) різноманітність процесуальних дій в поєднанні з накопиченням великого обсягу загальної інформації та нестачею (як правило) найбільш важливої достовірної інформації;

5) збереження слідчої таємниці в сукупності з дозованим розголошенням деякої інформації, яка сприяє розслідуванню злочину. Водночас чинне законодавство визначає коло та характер

інформації, яка не підлягає розголошенню ні за яких обставин;

6) дефіцит позитивних та надлишок негативних вражень та емоцій, які пов'язані з проведенням окремих слідчих дій (вигляд крові та тілесних ушкоджень, огляд трупу та пред'явлення його для впізнання, слідчий експеримент та інше) та поведінкою осіб, які причетні до вчинення злочину;

7) висока ймовірність конфліктних ситуацій, подолання психологічного опору та протидії, попадання під зустрічний негативний психологічний вплив. Негативний психологічний вплив як спосіб протидії розслідуванню є своєрідним видом цілеспрямованої активності учасників процесу у вигляді окремих умисних дій або наперед спланованої низки взаємопов'язаних дій щодо приховування, зміни, знищення інформації, яка має доказове значення. За результатами дослідження, проведеного спільно з О.А. Галустян [3], основними видами негативного психологічного впливу на слідчого є: психологічне маніпулювання, схиляння до заборонених зв'язків, погрози, залякування, шантаж. Основні прийоми негативного психологічного впливу полягають у: повідомленні неправдивої інформації або приховування правдивої інформації, маніпулювання почуттям жалості, використання лестощів, маніпулювання почуттям страху, маніпулювання невпевненістю слідчого в собі;

8) психологічно достовірне виконання професійно-рольової поведінки в особистісному та цільовому аспектах. Особистісний аспект передбачає маскування, придушення своїх індивідуально-психологічних якостей, поточних психічних станів (невпевненість, розгубленість, страх, роздратованість та інше) та зовнішню демонстрацію того, що психологічно сприяє розслідуванню (довірливість, доброта та інше). Цільовий аспект передбачає демонстрацію чи приховування (в залежності від ситуації) головної цілі та пред'явлення правдоподібної цілі, яка стосується учасників слідчих дій.

Особливе значення на першому етапі розслідування має розшукова діяльність. Слідчий повинен вибрати з навколишнього середовища важливу криміналістичну інформацію (сліди злочинця, потерпілого, зброю або знаряддя злочину), що дає можливість з достовірністю реконструювати подію злочину, як того потребує закон.

Слідчий повинен знати основи кримінального процесу та кримінально-процесуального законодавства, основи класифікації, тактики та методики розслідування злочинів; організацію роботи по розслідуванню конкретних злочинів; тактичні прийоми проведення слідчих дій; мати спеціальні знання з області психології, техніки, інформатики, мистецтва, економіки та інше.

Слідчий повинен уміти встановлювати психологічний контакт з різними категоріями осіб, організувати, проводити та фіксувати слідчі дії, досконало володіти технічними та експертно-криміналістичними засобами.

За характером виконуваних у процесі професійної діяльності завдань слідчому доводиться працювати як в індивідуальному, так і в груповому режимі. Індивідуальна робота найбільш яскраво представлена при виконанні таких слідчих дій, як допит та очна ставка.

Під час виїзду на місце події злочину у складі слідчо-оперативної групи слідчий виступає в ролі керівника та організатора: він координує роботу суміжних спеціалістів по фіксації слідів злочину та збору первинної інформації.

Значна частина робочого часу слідчого пов'язана з роботою в закритому приміщенні під час проведення опитувань чи допитів підозрюваних, потерпілих і свідків та складанням і ознайомленням з різними документами. Крім того, в якості керівника слідчо-оперативної групи він періодично здійснює добові чергування і виїжджає на місце події за сигналами, що надходять із чергових частин.

Проведення деяких слідчих дій (слідчий експеримент, опитування очевидців, свідків та іншн) може відбуватися як у приміщенні, так і на відкритому повітрі та інших місцях скоєння злочинів.

Ситуації збройного та фізичного протистояння з кримінальними елементами в роботі слідчого зустрічаються вкрай рідко, але, зовсім виключити їх ймовірність не можна.

Основними чинниками, які викликають підвищену емоційно-психологічну напруженість, є:

- значні нервово-психічні навантаження; ненормований робочий день;
- негативні емоційні враження;
- нерівномірний розподіл основних професійних дій;
- часті контакти з криміногенним контингентом.

Слідча діяльність пов'язана з середньою ймовірністю перебування в екстремальних ситуаціях, низьким рівнем ризику, середньою ймовірністю отримання тілесних ушкоджень та високою ймовірністю отримання психічних травм.

Ефективне виконання слідчої діяльності передбачає наявність та певний рівень розвитку значної кількості психологічних якостей та характеристик (табл. 1).

Протипоказаннями до слідчої діяльності є: низька правова свідомість та культура; недисциплінованість; виражена мотивація уникнення невдачі; інтелектуальна ригідність; нерозвинена уява; слабка пам'ять; слабка пізнавальна активність; виражена інтровертованість; властолюбство; цинізм; надмірна агресивність; вразливість; відсутність емпатійності; стійко занижена само-

Якості та характеристики працівників слідчих підрозділів

Якості та характеристики	Показники
Професійна спрямованість	Соціальний тип особистості, за класифікацією Є.О. Клімова [4]
Інтелектуальні особливості	Здатність до аналізу та узагальнення інформації, гнучкість процесів мислення, розвинутий вербальний інтелект, конкретно-практичне, інтуїтивне та рефлексивне мислення
Комунікативні якості та вміння	Уміння встановлювати та підтримувати психологічний контакт; комунікативна компетентність; широкий спектр стилів поведінки в конфліктних ситуаціях; схильність до лідерства; наполегливість і принциповість у відстоюванні прийнятих рішень, уміння здійснювати правомірний психологічний вплив та не підпадати під негативний зустрічний психологічний вплив.
Особливості уваги та пам'яті	Швидкість переключення уваги, концентрація та стійкість уваги, пам'ять понятійно-цифрова та наочно-образна, довготривала, міжособистісна та предметна спостережливості
Емоційно-вольові та характерологічні якості	Акуратність, організованість, відповідальність, пунктуальність, стресостійкість, незалежність, адекватна самооцінка, емоційна врівноваженість, понижена бентежність
Психомоторні та нейродинамічні характеристики	Проста та складна зорово-моторна реакція, рухливість, лабільність, врівноваженість нервових процесів

оцінка; переважання меланхолічного темпераменту; понижена чутливість зорового та слухового аналізаторів; висока бентежність; нестійкість до професійної деформації.

Висновки. Отже, організаційно-психологічна структура слідчої діяльності складна та включає сукупність різноманітних слідчих (розшукових) дій, що об'єднані у три основні групи: пошуково-інформаційні, комунікативні та інформаційно-комунікативні. Існують певні психологічні якості та характеристики, що сприяють ефективному виконанню слідчої діяльності та знижують її.

Таким чином, слідча діяльність поєднує в собі як загальні, так і особливі юридико-психологічні характеристики. Перші притаманні всім чи більшості видів оперативно-службової діяльності Національної поліції, другі притаманні тільки окремим видам оперативно-службової діяльності чи виключно слідчій діяльності.

Література:

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та інші. Юридична психологія : Підручник / за заг.ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Мойсеєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
2. Андросюк В.Г., Корнєв О.М., Кудерміна О.І. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.

3. Галустян О.А. Сутність та особливості негативного психологічного впливу на слідчого з боку допитуваних. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів, 2012. № 32 (1). С. 238–246.
4. Климов Е. А. Некоторые психологические проблемы подготовки молодежи к труду и выбору профессии. *Вопросы психологии*. 1985. № 4. С. 7–9.
5. Кудерміна О.І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2012. 416 с.
6. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 448 с.
7. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 324 с.
8. Цільмак О.М. Психологічна структура слідчої діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 330–337.
9. Черновський О.К. Теоретичні засади та прикладні аспекти сучасної судової психології : монографія. Чернівці : Технодрук, 2014. 352 с.
10. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. Нац. ун-т внутр. Справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Medvediev V. S. Legal and psychological content and specific features of the activity of investigators of the National Police of Ukraine

The author of the article emphasizes the presence of such types of specialized, practical, legal activity of the National Police of Ukraine aimed at protecting the rights and freedoms of citizens, the interests of society and the state from unlawful encroachments: (operative and search, preventive, investigative, extreme, security, administrative and supervisory, organizational and dispatching). The author has revealed the content of the organizational and psychological structure of investigative activity, which unites three main groups of investigative (search) actions: search and information, communicative, informational and communicative. Such activity involves a sufficiently high level of formation of psychological qualities and characteristics of the performer and the proper professional competence.

The author has outlined the basic legal and psychological features of investigative activity, which include: 1) detailed, highly formalized regulation of the content, the sequence of investigative actions; 2) the presence of significant authoritative powers; 3) a significant shortage of time; 4) the variety of procedural actions; 5) the protection of investigative secrecy in conjunction with the disclosure of some information that facilitates the investigation of a crime; 6) deficit of positive and excessive negative impressions and emotions related to the conduction of certain investigative actions; 7) the high probability of conflict situations; 8) psychologically reliable fulfillment of professional and role behavior in the personal and target-oriented aspects.

Psychological qualities and characteristics necessary for an investigator for the effective performance of professional activity have been determined; contradictory evidence to investigative activity has been emphasized. It has been noted that investigative activity is characterized by a combination of both general and special legal and psychological features.

Key words: *investigator's activity, organizational and psychological structure of investigative activity, legal and psychological features of investigative activity, psychological qualities and characteristics.*